

ESİR ŞEHRİN İNSANLARI'NDAN SÖZ VARLIĞIMIZA KATKILAR

Nevzat Gözaydın

“İstanbul’un işgalinde şehit edilenlerin anısına”

- Tanzimat Dönemi ve sonrasında edebiyat tarihimizde gözle görülür, ilginç bir özellik var. “Kemal” adını taşıyanları Namık Kemal’den başlayarak şöyle bir sıralarsak ne kadar büyük ve önemli bir söz varlığına sahip olduğumuz ortaya çıkar: Gazi Mustafa Kemal, Kemal Tahir, Orhan Kemal, Mehmed Kemal, Yaşar Kemal, Kemal Bilbaşar, Kemal Bekir, Behçet Kemal, Kemal Demirel, Suut Kemal, Yahya Kemal eserlerini bırakıp göçmüşlerdir.

Cumhuriyetimiz kurulmadan önce doğan Kemal Tahir (3.3.1910-21.4.1973), çok yönlü bir yazar olarak bilinmektedir. Önceleri şiir ve hikâye yayımlayan Kemal Tahir, asıl verimliliğini romanlarıyla göstermiştir. Yirminin üzerindeki romanları, kendisinin hem siyasi hem de edebî hayatının değişik sahneleriyle doludur. İstiklal Savaşı öncesini ve sonrasını sergilediği roman üçlemesi *Esir Şehrin İnsanları* (1956), *Esir Şehrin Mahpusu* (1962) ve *Yol Ayrımı* (1971) dışında Osmanlı Devleti’nin kuruluşunu ve o dönem içindeki kültür, gelenek, sosyoloji hareketlerini işlediği *Devlet Ana* (1967) romanıyla da Türk Dil Kurumu Roman Ödülü’ne 1967/68’de layık görülmüştür. Bir başka ödülünü 1967/68 Yunus Nadi Roman Yarışması’nda *Yorgun Savaşçı* (1965) ile kazanmıştır.

Kemal Tahir; Osmanlı Devleti dönemiyle Cumhuriyet sonrası tek parti yönetimini, siyasi ve kültür hareketlerini işlediği iki romanı, *Bozkırdaki Çekirdek* (1967) ve *Kurt Kanunu* (1969) ile edebiyat dünyamızda çeşitli yankıların doğmasına sebep olmuştur.

Esir Şehrin İnsanları’nda, tam da bugünden yüzyıl önceki İstanbul’un yabancı güçler tarafından işgalini, bu işgalin yarattığı tepkileri, ge-

lişmeleri ve kahramanları akıcı bir dille sergilemiştir.

Bu eseri *Türkçe Sözlük* bakımından tarayıp fişledim. Sözlüğümüzde bulunmayan, bulunup da farklı anlamlar taşıyan ve örnek cümleleri eksik kalmış olanları, söz varlığı-mıza bir katkı olarak değerlendirdim. Her zaman olduğu gibi, yazarın cümlelerinde herhangi bir değişiklik yapmadım. Belirttiğim örneklerin sonlarında da eserdeki sayfa numarasını yay ayrıç içinde gösterdim.

akıldan: Örneksiz geçilmiş: “Kan gövdeyi götürmüş. Sonra akıldaneler bakmışlar ki durum vaziyet kötü.....Salıvermişler akılsız Hint adamının arasına inekleri.” (s. 16)

avuntu: Sözlüğümüzdeki üçüncü anlama uygun düşen bir örnek: “En iyi avuntu da, dünyadan vazgeçtiğimize, hırsları zincirlediğimize kendimizi inandırmak.” (s. 72)

ayrıntısız: “En kötüsü kendi kendimizle çoğu zaman çelişmeli yaşadığımız halde başka bir insanla birlik kurmaya, duygularımızı birbirleriyle hiç ayrıntısız eşleştirmeye çabalyoruz.” (s. 72) Bu cümle, örnek cümleleri bulunamayan (çelişmeli) ve (eşleştirme) maddeleri için de kullanılabilir.

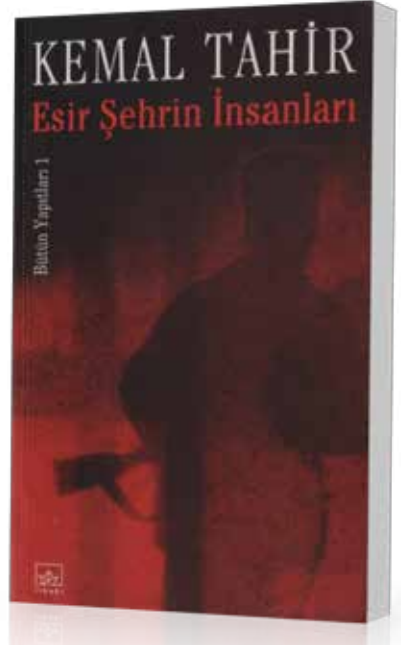
bahtını dene-: Sözlüğümüz bu ibareyi almamış: “Avanak damadı yola getirmek için bir de dul kızı bahtını denesin istemiş...” (s. 52) Anlam olarak ‘şansını, talihini sınamak’ yazabiliriz.

baş dönme: *TS* içindeki ikinci anlam için bir örnek: “Sistemsizliklerindeki karışıklık, bilgilerini sindirememişlik de aynı baş dönmesini veriyordu.” (s. 171)

bel kır-: Madde içi olarak sözlüğümüzde gördüğümüz bu ibarenin tek anlamı (kırıtılmak, salınmak) olarak gösterilmiş. Oysa yazarımızın örneğindeki anlam çok farklıdır: “Eteklerini iki yandan tutup bir ayağını geri alarak bel kırınca irkildi.” (s. 73) Bu cümlede geçen durum, yüksek bir makamdaki insanı kibarca selamlamak için yapılan hareketi göstermektedir.

bir çalım: *TS*’de bulunmayan başka bir madde içi: “Bu araba Sevil bayramlarında bindiği arabaları hatırlattığı için Üsküdar’ın bir çalım İspanya’ya benzediğini söyledi.” (s. 72) Anlamının ‘şöylesine, andırırcasına, şöyle böyle’ olduğunu söyleyebiliriz.

dobralık: “Tez canlılığı, dobralığı kadar hiç öfkelenmemesiyle de semtte ün salmış ufak tefek bir adamdı.” (s. 63) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

dövüşe gir-: ‘Mücadele etmeye başlamak, kavgaya veya savaşa katılmak’ anlamlarına gelen bu ibare sözlüğümüzde yer almıyor: “Bir milletin kadınları, erkeklerle aynı safta dövüşe girerlerse o milleti yenmek hiç mümkün mü?” (s. 182)

dur durak arama-: “Bir kere ağzımız bulaştı mı, gayrı dur durak aramayacaksınız.” (s. 133) Sözlüğümüzün yer vermediği bu deyimın anlamı ‘hiç ara vermesizin, durmadan, biteviye’ yazılabilir.

eksantrik: *TS*’deki ikinci anlama uygun bir örnek; “Bunların hemen hepsi, iki cins arasında bocalayan eksantrik yaratıklardı.” (s. 144)

etiyle kemiğiyle: Sözlüğümüzde bulunmayan bu ikilemenin anlamını ‘bütün varlığıyla’ olarak yazabiliriz: “Yaşadığı o birkaç saat ya da bir gün içinde etiyle kemiğiyle ıstırap kesilmesi lazımdı.” (s. 200)

evvel eski: ‘Çok eskiden beri, uzun süredir’ anlamlarına gelen bu ikilemeye sözlüğümüzde rastlamıyoruz: “Nermin evvel eski, içkinin hiçbir çeşidini sevmezdi.” (s. 50)

Hak bereket versin: Bu hayır dua da sözlüğümüzde bulunmuyor: “Altı yıldır bu işi yaparım. Hak bereket versin! Altı yıl içinde zanaatın püf yerini öğrendim.” (s. 167) Anlam olarak ‘Allah bolluk, zenginlik nasip etsin’ yazabiliriz. Genellikle satıcının alıcıya hitabıdır.

hakarete uğra-: “Bu yakışıklı çocukluk arkadaşının uğradığı hakareti ne zaman hatırlasa dehşete yakın bir ürküntü duyuyordu.” (s. 57) Sözlüğümüzün yer vermediği bu ibarenin anlamı ‘küçük düşürücü söze veya harekete maruz kalmak, kırıcı sözle karşılaşmak’tır.

hamur: *TS* içindeki ikinci anlam için bir örnek: “Şimdi kağıtların kaçınıcı hamur olduğunu ister istemez görüyor, baskılarını teknik bakımından inceliyordu.” (s. 160)

hantallık ver-: Sadece örneğini yazalım: “Güvenin fazlası iyi değil... Şımarıklık verir, hantallık, hatta tembellik verir.” (s. 156)

haydala-: Yine örneksiz geçilen bir madde başı: “Arabacı kırbacını şaklatarak sıska hayvanlarını haydalıyor, yokuş gittikçe dikleştiği için Kamil Bey koca gövdesinden utanıyordu.” (s. 55)

hikmetinden sual et-: Sözlüğümüzde iç madde olarak sadece (hikmetinden sual olunmaz) verilmiş. Böyle fiilli olan biçimi bulunmuyor. *TS* içindeki iki anlamının sonunu, (etmek) fiiliyle bitirdiğimizde anlamın değişmediğini görürüz: “Memlekette, galiba basılmış yazıya bir çeşit keramet konduruluyor, hikmetinden sual etmeyi kimsecikler göze alamıyordu.” (s. 170)

hu çek-: “Adam elini göğsüne götürerek derin bir hu çekti.” (s. 68) örnek cümlesiyle maddeyi tamamlayalım.

ihya et-: Sözlüğümüzde örneksiz geçilen ikinci anlama uygun örnek: “Sadakanızı kabul ederken size şahane bir bağışta bulunuyor, ihya ediyordu sizi sanki.” (s. 70)

iliklerinde duy-: Örneğini yazalım: “Dondurucu soğuğu iliklerinde duyarak kalın paltosuna sarındı.” (s. 56)

ilintiyi kes-: *TS* bu iç maddeye yer vermemiş: “Ama bilmem ki, ben artık makbul bir komşu sayılır mıyım? Dünyayla ilintiyi kestim; hayır doğrusu kesmeye çabalıyorum.” (s. 59) ‘Bağlantıyı koparmak, hiç ilgilenmemek’ anlamlarını yazabiliriz.

inanca bağlan-: “Türk’ün bağlanacağı inanç Allah korkusundan değil, Allah sevgisinden gelir.” (s. 71) Sözlüğümüzde bulunmayan bu ibare ‘iman etmek, inancı kabullenmek’ anlamlarını taşıyabilir.

it kursağı yağ götürmez: Bu atasözünü de sözlüğümüzde bulamıyoruz: “Emlak sahibi olup, cepte de o kadar parayı görünce rahat bizi tepti. İt kursağı yağ götürmez derler; doğru bir laf...” (s. 166) Bu atasözünü ‘insan içinde bulunduğu değerli durumu idrak edemez, yaşadığı refahın kadrini kıymetini bilmez’ olarak açıklayabiliriz.

kağşat-: Bu madde başı sözlüğümüzde yoktur: “Yanmayan ev yığınlarını da, uzun savaş yılları onarımsızlıktan kağşatıp çökertmişti.” (s. 21) ‘Eskitmek, yıpratmak, dağılmaya yüz tutmak’ anlamlarını verebiliriz.

kaltabanlık et-: Bu iç maddenin anlamı ‘kaltaban durumuna girmek’ diyebiliriz, sözlüğümüz almamıştır: “Bu zevklenmede, kaltabanlık edip çeteyi zoru düşürmüş ortaktan öç alma payı da olmalıydı.” (s. 49)

kapela: Sözlüğümüzde bulunan ve Ahmet Rasim’den alınan örnek yarım kalmış... Onun yerine şu örnek alınabilir: “...kaptan köşkünden çıkmış, kapelasının siperliğini iki parmağıyla tutarak Nermin’in önünde eğilmişti.” (s. 7)

kasıntılı: *TS* içindeki ikinci anlama uygun örnek: “Abdullah Ağa, kasıntılı bir yürüyüşle geçip bir iskemleye oturdu.” (s. 131) veya “Bizim erkeklerimiz, kadınlara karşı kasıntılı bir acıma duyuyorlar.” (s. 181)

keçinin meşeye ettiğini, kül derisinden çıkarır: Sözlüğümüzün yer vermediği bu az bilinen atasözünün anlamını ‘yapılan kötülüğün karşılığı önünde sonunda gelir’ veya başka bir anlamdaş atasözüyle ‘çalma kapını çalarlar kapını’ olarak verilebilir: “Bizim oralarda bir laf ederler: Keçinin meşeye ettiğini, kül derisinden çıkarır. Onun sana ettiğini Vahap Çavuş kemiklerinden çıkardı.” (s. 315)

kendini çek-: Sözlüğümüzde bulunmuyor. Mecaz anlamıyla ‘nazlı davranmak, fazla samimi olmak istememek’tir: “Kendinizi çektikçe hırsım artar benim... Sonunda alırım öcümü.” (s. 51)

keramet kondur-: *TS* içinde bulunmuyor. Anlam olarak 'olağanüstü olayların sahibiymiş gibi göstermek' diyebiliriz, örnek cümlesi için bk. **hikmetinden sual etmek**.

kıyıcı: Sözlüğümüzde (I) ile gösterilen maddedeki ikinci anlama uygun düşen bir örnek: "Herif, belli bir şey, ikiyüzlü, kurnaz, kıyıcıydı." (s. 132)

kıyıcılık: "Buluttan nem kapıyorlar, yırtıcılar gibi bir saniyede dostluktan düşmanlığa, kıyıcılıktan acımaya inip çıkıyorlardı." (s. 171) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

kese kâğıtçı: 'Kese kağıdı yapan veya satan kimse' anlamına gelen bu madde başı sözlüğümüzde yoktur: "...üst yanı, dergi kapanınca, ucuza alınıp, kese kağıtçılarına devredilmek üzere dükkanda alıkonuluyordu." (s. 167)

köpekle-: Sözlüğümüzde bu madde başı için iki anlam verilmiş, ancak yazımızın verdiği örnek cümledeki anlam bunlara uymuyor. "Allah'ın bol, adamın kıt yerinde kısırdın mı köpekler en kabadayısı..." (s. 132) Bu cümleye göre üçüncü bir mecaz anlam olarak 'yaltaklanmak, aşağıdan almak, dalkavukluk etmek' diyebiliriz.

köpoğluluk: 'Hilebazlık, düzenbazlık, sahtekârlık' anlamlarına gelen bu madde başı *TS* içinde yer almıyor: "Kamil Bey, Ebuzer Efendi'nin köpoğluluğunu bir zaman sonra iyice öğrendi." (s. 167)

kuyruğu mumla-: Genellikle argo kısaltmasıyla verilmesi gereken bu ibare sözlüğümüzde yoktur: "Sopadan gebermek gerekse, bu fakir çoktan kuyruğu mumlamıştı." (s. 134) Anlamı için 'ölmek' yazılabilir.

malihulyada ol-: Sözlüğümüzde yok: "Hasılı biz böyle malihülyadayken serkomiser gelip cama vurmuş. Kahvenin camına..." (s. 133) *TS* (malihülya) madde başında iki anlam vermiş ancak bu örnek cümle içindeki anlama her ikisi de uymuyor. Burada daha çok 'derin dalgınlık, yarı mahmurluk' anlamı ağır basıyor.

manda: *TS*'de (II) olarak gösterilen anlam için bir örnek cümle: "Uzatma elin mandası gelmekle bizim rezilliğimiz nasıl kalkacak ortadan?" (s. 16) veya "Amerikan mandası, Madrid elçisi için biricik kurtuluş umudu olmuştu." (s. 17)

müşteri çık-: Sözlüğümüzde bulunmuyor. Yazımızın örneği de olumsuz olarak kullanıldığını gösteriyor: "Avukat anahtarını verirken, satılması için bir emlakçıya bırakıldığı halde müşteri çıkmadığını söylemişti." (s. 55) Olumlu anlamı olarak 'mal veya hizmeti satın alacak kimse bulunmak' diyebiliriz.

odasına kapan-: 'Odasından hiç çıkmamak' anlamına gelen bu ibare *TS*'de bulunmuyor: "Yarın ya hiçbir şey hatırlamayacak ya da hatırlayıp utancından günlerce odasına kapanacaktı." (s. 51)

önü sıra: "Önü sıra sürüklediği kurşuni bulutlarla ufuktaki dağları silerek Ege Denizi'ne ağlamaklı bir şubat akşamı iniyordu." (s. 1) örneğini verelim.

palavraya düşme-: “Kamil Bey palavraya düşmemek için uygun kelime arıyordu.” (s. 8) ‘Yalan söylemeye mecbur kalmamak’ anlamına gelen bu ibare TS içinde yoktur.

paranın üstüne otur-: Bu biçimiyle sözlüğümüzde bulunmuyor, ancak iç madde olarak (üstüne oturmak) var ama verilen anlam yazarın örneğine uymuyor: “Savaş zenginleri birer kuytuya sinip paralarının üstüne oturdukları için ortada, yok pahasına mülk değil, cevahir alacak kimse kalmamıştı.” (s. 6) Buna göre anlam için ‘para harcamamak, biriktirmek’ diyebiliriz.

paraşol: Sözlüğümüz bunu (paraşol) olarak almış. Ancak üçüncü anlama uygun örnek bulunamamış: “Nerdeyse dağılacak gibi her yanından gıcirtılar gelen paraşolla Üsküdar’dan Bağlarbaşı’na çıkıyordu.” (s. 55)

pırnayı çek-: Sözlüğümüzde yer almayan bu ibareye örnek şudur: “Sizden saklamam, kafa tütsülü... Bizi bir efkar basmış, delikanlılık bu, çekmişiz pırnayı...” (s. 133) Anlamının ‘bir tür uyuşturucu madde’ olarak verilmesi ve *argo* kısaltmasıyla gösterilmesi gerekir.

punto: Örneksiz geçilmiş: “Nihayet, sekiz puntodan 36 puntoya kadar bütün ölçüleri öğrenmiş, harfler kendisini aldatamaz olmuştu.” (s. 159)

raşitik: “Ceketini çıkardığı için, sıska bacakları, biraz kamburca sırtıyla raşitik çocuklara benziyordu.” (s. 384) örneğini verelim.

savunusuz: Sözlüğümüz bu madde başını almamış: “Küçücük, savunusuz bir çocuk gibi, ama aynı zamanda sevilen bir kadının hemen duyulan sıcaklığıyla kendisine sokulmuştu.” (s. 207) ‘Savunması olmaksızın’ anlamına gelmektedir.

sırrı aç-: Bu iç maddeyi TS’de bulamıyoruz. Anlam olarak ‘gizli olarak kalması gerekeni başkalarına duyurmak, ifşa etmek’ diyebiliriz: “Hızla düşünüyordu. İşte önemli bir sırrı kendisine açmak zorunda kalmışlardı.” (s. 254)

sürtük sürtük: Bu ikilemeye sözlüğümüz yer vermemiş: “Saat on ikiden sonra sürtük sürtük sokaklarda gezen kocanızı beklemeyin.” (s. 267) Anlamını ‘herhangi bir amacı olmaksızın gezip dolaşmak’ şeklinde yazabiliriz.

tangoya kalk-: “Sabriye’nin enikonu sarhoş olduğunu Kamil Bey tangoya kalktıkları zaman fark etti.” (s. 50) ‘Tango dansına başlamak’ anlamında olup TS içinde bulunmamaktadır.

tavşana kaç tazıya tut de-: Örnek bulunamamış: “Yabancıların ne düşündüğü bizi hiç ilgilendirmez. Onlar tavşana kaç tazıya tut derler. Kârlarından başka bir şeye bakmazlar.” (s. 287)

tulumba kaldır-: “Vaktiyle yangınlarda tulumba kaldırdığımız zamanlar meraklısı çoktu.” (s. 135) Anlamı ‘eskiden itfaiye teşkilatı olarak, yangınları söndürmede kullanılan tulumbayı omuzlamak’tır.

tuttuğunu kopar-: Örneğini verip geçelim: “Demek ki her tuttuğunu koparması, her işin kolay, düşünmeye değmez oluşu, para gücündenmiş.” (s. 149)

umurla-: Sözlüğümüzde bulunmayan bu madde başının anlamı ‘aldırış etmek, önemli saymak’tır: “Gazete veya dergiye herhangi bir şikâyetini bastırmak için para vermekteydi. Bunun dışında öteki yazıları umurlayan hiç yoktu.” (s. 170)

umut kırıcı: “Parasızlığın ne kadar umut kırıcı bir şey olduğunu şimdiye kadar hep aklıyla bilmiş, böyle yaşayışında hiç denememişti.” (s. 55) *TS* içinde bulunmayan bu ibarenin anlamı ‘umuda son veren, umutsuzluk yaratan’ olarak yazılabilir.

utangaç utangaç: Bu ikilemeyi sözlüğümüzde bulamıyoruz. ‘Utangaç bir şekilde, utanarak’ anlamında olup örnek cümlesi şudur: “Hele bir baksak, diyen derviş arkadaşına suçlu gibi utangaç utangaç gülümsedi.” (s. 62)

üstüne yılgnlık çök-: “Kimsenin ağzını bıçaklar açmıyordu. Açık bir yılgnlık çökmüştü erkeklerin üstüne.” (s. 84) Sözlüğümüzde bulunmayan bu iç madenin anlamı ‘yorgun, bitkin, yılgn görünmek’ olabilir.

yolu düş-: Örneksiz bırakılmış: “Dünyayı bu kadar gezdiği halde, şimdiye kadar yenilmiş bir memlekete yolunun düştüğünü hiç hatırlamıyor.” (s. 83)

yürek ferahlığı duy-: Sözlüğümüzde bulunmuyor. Anlamı ‘içi ferah olmak, huzur duymak, müsterih olmak’tır: “Büyük bir yorgunluk, tadına doyumaz bir yürek ferahlığı duyarak bir zaman arkasına yaslandı.” (s. 91)

yürek oynaması: *TS* içinde bulunmuyor: “Bu bağırta gece karanlığında hepimize biraz korku, biraz yürek oynaması verir. Uğursuzlukla doludur.” (s. 218) Anlamı için ‘heyecanlanmak, içinde ürperti duymak, biraz korku içine girmek’ diyebiliriz.

yürek yorgunluğu: “Bir başka zaman olsaydı, belki o da neşelenirdi. Fakat bugün, dehşetli bir yürek yorgunluğundan başka bir şey duymadı.” (s. 225) ‘Üzüntülü, yorgun, bıkkın durumda bulunma’ anlamını verebiliriz. Sözlüğümüzde yoktur.

yüzük taşı: “İstanbul’un hali berbet. Yüzük taşı sayılacak hanlar, apartmanlar yok bahasına el değiştiriyor.” (s. 47) Sözlüğümüzün almadığı bu ibarenin mecazi anlamı ‘çok değerli, kıymetine baha biçilmez’ olmalıdır.

yüzleştirme: “Büyük umut bağladığı bu yüzleşme sahnesinin böylece berbat edilmesi, yüzbaşığı şaşırtmıştı.” (s. 290) örneğini ekleyelim. Burada geçen (umut bağlamak) iç maddesi de sözlüğümüzde yoktur.

yüzüne beraber: Sözlüğümüzde bulunmuyor: “Yüzüne beraber yalan söylüyor... Yüzüne beraber böyle yalan söylerse, arkamızdan neler atmıştır var hesapla!” (s. 135) ‘Yüzüne karşı, birlikte olduğunda’ anlamına gelen bu ibareyi de sözlüğümüzde bulamıyoruz.

zibidi: Sözlüğümüzde bunun iki karşılığı var, ancak yazarımızın örneğindeki anlam biraz daha farklı: “Öyleyse birkaç baldırı çıplak zibidiyi silahlandırıp padişah ordusunu yıldırmak, kanunla, kullukla uyuşur mu?” (s. 98) Bu örneğe göre anlamlarına ‘serseri, adi, değersiz kimse’ de eklenebilir.

zincirle-: Sözlüğümüzdeki ikinci anlam için bir örnek: “En iyi avuntu da dünyadan vazgeçtiğimize, hırsları zincirlediğimize kendimizi inandırmak...” (s. 72)

zıkkımlan-: “Hepsi de birbiriyle sözleşmişler gibi bu kapıdan içeriye bir damla içki sokmuyorlardı. Herkes nafakasını dışarda zıkkımlanıp öyle geliyordu.” (s. 199) örneğini sözlüğümüzdeki ikinci anlama ekleyip maddeyi tamamlayalım.

Taranan Kaynak

Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, İthaki Yayınları, İstanbul 2015, 437 s.